

РОЗДІЛ 5. ПСИХОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ РІЗНИХ ТИПІВ І ФОРМ ВЛАСНОСТІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТВОРЧО ОРІЄНТОВАНОЇ ПАРАДИГМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

ТРАВМА-ЧУТЛИВИЙ ПІДХІД У ФОРМУВАННІ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ВІЙНИ

Олеся Жовнич, доктор педагогічних наук, доцент,
Таїсія Тертична, доктор філософії (PhD), практичний психолог I категорії
відділу молодіжної політики та соціальної роботи
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна)

A TRAUMA-SENSITIVE APPROACH TO FORMING A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN WAR CONDITIONS

Olesia Zhovnych, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Taisiia Tertychna, Doctor of Philosophy (PhD), Practical Psychologist,
Department of Youth Politics, Social Work and Psychological Service,
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University (Ukraine)

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність впровадження в освітній процес травма-чутливого підходу, що зумовлено зростанням кількості учнів, які пережили травматичні події, а також необхідністю створення безпечного й підтримуючого середовища, яке запобігає їх повторному травмуванню та сприяє ефективному відновленню.

Ключові слова: безпечне освітнє середовище, військовий стан, травма-чутливий підхід, учасники освітнього процесу.

Abstract. The article substantiates the relevance of implementing a trauma-sensitive approach in the educational process, which is due to the growing number of students who have experienced traumatic events, as well as the need to create a safe and supportive environment that prevents their re-traumatization and promotes effective recovery.

Key words: safe educational environment, martial law, trauma-sensitive approach, participants in the educational process.

Умови воєнного стану ставлять перед освітою низку складних викликів, які вимагають негайної уваги й ефективних стратегій адаптації. Під час війни надзвичайно важливим є здійснення заходів, спрямованих на створення сприятливого освітнього середовища для учнів. Зацікавлення представників різних галузей цією проблемою обумовлене впливом надзвичайної ситуації воєнного характеру на різні аспекти розвитку дітей, а саме: фізичне та психічне здоров'я, емоції й спілкування, міжособистісні відносини, навчальну діяльність тощо.

Внаслідок травматичного досвіду, який в умовах війни проживають діти, вони стають дуже чутливі до навколишнього середовища. Неочікувані або різкі жести, гучні звуки, візуальні образи, які викликають важкі спогади, можуть стати для них тригером. Тому заклад освіти має стати для учнів простором не лише отримання знань, а й безпеки. Саме педагоги покликані створити такий простір. Для формування безпечного освітнього середовища в умовах війни учителі мають володіти знаннями з травма-чутливості, навичками стабілізації емоційного стану школярів, уникати ситуацій та обставин, які можуть їх травмувати чи ретравмувати.

З цією метою в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?» МОН України впроваджує проєкт «Психосоціальна підтримка та психологічна допомога на всіх рівнях освіти». Наприкінці 2022-2023 навчального року ЮНІСЕФ спільно з програмою підтримки ментального здоров'я «Ти як?» реалізовано ініціативу «Одним словом», у межах

якої проведено опитування серед учнівства та вчительства. Діти й дорослі одним словом називали, що їм допомагало та що змушувало хвилюватися впродовж року. За результатами дослідження, для більшості учнів випробуванням, на рівні з вибухами й повітряними тривогами, є оцінки [4]. Тож педагогам слід переглянути вимоги до оцінювання навчальних досягнень у військовий час, адже школа не буде безпечним освітнім середовищем, якщо учні бояться помилитися поруч із учителем. А ключове правило травма-чутливості – з педагогом дитина має почуватися спокійно й безпечно.

Травма-чутливий підхід враховує травматичний досвід і передбачає пошук способів мінімізації його негативного впливу на ментальне та фізичне здоров'я особистості. Основною метою цього підходу є надання підтримки й допомоги людям у їх відновленні через усвідомлення наслідків травми. Травма-чутливий підхід включає:

- 1) розуміння й прийняття того, що події, які відбувалися в минулому та призвели до психологічних травм, можуть впливати на психічний розвиток особистості, на її здатність будувати довірливі відносини й почуватися у безпеці;

- 2) попередження ретравматизації [5].

Травма-чутливий підхід передбачає турботу про створення простору психологічної безпеки й довіри. В його основі лежить співчутливе піклування, що визнає широкий спектр наслідків травми та спрямоване на відновлення почуття безпеки, самооцінки, соціальних зв'язків, а також на розширення можливостей і прав особистості [1, с. 35].

Як зазначає С. Ройз, «Травмачутливість у школі – особлива тема, бо діти більшу частину дня проводять у школі. Їм має бути там безпечно. Завдання вчителя – не прибирати складні задачі, а слідкувати, щоб вони були дитині під силу. Не уникати складних тем, а вести в них так, щоб вони не були травмуючими» [4].

Упровадження травма-чутливого підходу в освітній процес включає низку важливих аспектів, що забезпечують ефективність і чутливість у роботі з учнями, які пережили травму:

1. Оцінка впливу травми. Важливо, щоб учителі мали розуміння того, як травма може впливати на психічне й фізичне здоров'я, поведінку та міжособистісні стосунки. Це включає знання про посттравматичний стресовий розлад, тривожність і інші можливі наслідки травми.

2. Створення безпечного середовища: фізична й емоційна безпека. Уникнення ситуацій, які можуть викликати страх або дискомфорт. Створення підтримуючого середовища, де учні можуть відкрито виражати свої почуття без страху бути засудженими.

3. Чутливий підхід: активне слухання. Важливо уважно слухати дитину, яка пережила травму, та проявляти емпатію й розуміння її досвіду. Виявлення й уникнення ситуацій або слів, що можуть бути тригерами для повторного переживання травми.

4. Активна участь. Залучення учня у процес прийняття рішень, які стосуються його допомоги та підтримки. Це включає визнання його автономії та права на вибір, рівність.

5. Навчання та підготовка учителів щодо травма-чутливого підходу, включаючи розуміння травматичних переживань і відповідні стратегії підтримки. Педагоги мають бути обізнані про власні можливі стреси та емоційні реакції, що можуть вплинути на їхню роботу.

6. Розробка та впровадження стратегій підтримки: індивідуальні плани підтримки й допомоги, які відповідають конкретним потребам учнів.

7. Забезпечення ресурсів: доступ до додаткових ресурсів і послуг, які можуть допомогти в процесі відновлення.

8. Культурна чутливість: врахування культурних, соціальних та індивідуальних особливостей, які можуть впливати на сприйняття травми й методи підтримки.

9. Етичний підхід: забезпечення конфіденційності та поваги до особистого простору й меж учня [6].

В екстремальних умовах сучасності педагогам необхідно дуже обережно використовувати тексти на теми, що можуть викликати непередбачувані емоції в учнів (матеріали про батьків, війну, дім, а також шкільні завдання про родину). Учитель може не знати, які події проживають школярі, тому деякі тексти навчальної програми можуть стати

для них травматичними. Важливо передивлятися матеріали й відео, які вчитель планує показувати дітям, щоб перевірити, чи немає там травмуючих кадрів, які можуть спровокувати неочікувані негативні реакції учнів. Перед педагогами стоїть непросте завдання – сприяти інтелектуальному розвитку дітей та, водночас, піклуватися про їх емоційний стан. Учитель не може передбачити, що стане тригером для учня, але має намагатись мінімізувати негативний вплив стресових ситуацій. Не привертаючи увагу до дитини, варто дізнатися, що відбувається в її родині. В умовах війни важливим є спілкування педагога з батьками й отримання інформації про сімейні обставини, на які учителю необхідно звернути увагу, про те, як дитина реагує на стрес, якої допомоги потребує тощо.

Учням, які мають травматичний досвід, властиво все контролювати. Якщо дитина заплющить очі (це означає втрату контролю) і пролунає сигнал повітряної тривоги – це може спричинити негативну емоційну реакцію. Тому в умовах війни педагогам не варто застосовувати з дітьми практики, що передбачають заплющення очей. Важливою є повага до особистого простору й особистих кордонів учня. Під час спілкування варто бути уважним до дистанції з ним. У випадку, якщо учитель хоче доторкнутися до школяра, щоб підтримати або надати допомогу, потрібно запитати дозволу, щоб дитина не сприйняла цей прояв як агресію.

Чим вищий рівень тривоги в дітей, тим більше вони потребують послідовності, передбачуваності, контролю, створення «рамки безпеки». Наскільки це можливо, необхідно якомога більше й чіткіше інформувати учнів про те, які події відбуватимуться в класі, яких правил вони мають дотримуватися, яка послідовність їх дій тощо. Важливими й ефективними є спільні дії, тому для налагодження емоційного контакту між дітьми корисно пропонувати більше групових завдань.

Упродовж дня і навіть уроку в учнів може різко змінюватися настрій, вони можуть заплакати чи повністю втратити над собою контроль. Учитель має володіти багажем стабілізаційних практик чи руханок, щоб нормалізувати психоемоційний стан учнів. Школярі наразі дуже чутливі до того, як учитель подає інформацію. В екстремальних умовах сучасності їм, як ніколи, необхідні емоційна підтримка й досвід перемог. Тому ефективним є використання на початку уроку знайомих і нескладних завдань, під час виконання яких можна отримати швидкий результат для підбадьорення дітей [2].

Стан дорослих, які поруч, важливий для учнів. Саме учитель своїм станом створює «рамку безпеки» в закладі освіти. Учні зчитують, в першу чергу, невербальні сигнали педагога: міміку, позу, поставу тощо. Для власного спокою й безпеки дітям необхідні авторитетність і стабільність дорослих, яким вони довіряють. Тому турбота педагога про себе, свій емоційний і фізичний стан є необхідною передумовою забезпечення емоційно сприятливого клімату в класному колективі [2; 3; 4].

Отже, травма-чутливий підхід є перспективним напрямом психосоціальної роботи в закладах освіти, що набуває особливого значення для ефективної психологічної та соціальної реабілітації учасників освітнього процесу, які постраждали внаслідок російсько-української війни. З огляду на зростання кількості учнів, які пережили травматичні події, такі як війна, насильство або втрата близьких, впровадження травма-чутливого підходу є ефективним засобом формування в закладах освіти безпечного й підтримуючого середовища, яке сприяє відновленню та запобігає повторному травмуванню дітей.

Незважаючи на масивний травматичний вплив війни, матеріалів на тему травма-чутливого підходу в формуванні безпечного освітнього середовища дуже мало в українських джерелах. Тому перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні й запровадженні спеціальних навчальних курсів щодо розвитку травма-чутливості педагогічних працівників задля забезпечення емоційно сприятливого освітнього процесу та психосоціальної підтримки учнів в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел

1. Климчук В. О. Психологія посттравматичного зростання : монографія / за ред. В. О. Климчук. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2020. 125 с.
2. Коли світ на межі змін: стратегії адаптації. Психологічна підтримка вчителів та дітей у часи війни / упоряд.: Д. Арцимєєва, Г. Терентьєва, О. Чуйко, В. Шкуро, А. Голотенко. URL: <https://globaloffice.org.ua/wp-content/uploads/2023/02/Koli-svit-na-mezhi-zmin-strategiyi-adaptatsiyi.pdf>
3. Коломієць А., Жовнич О., Литвин А., Тертична Т. Формування навичок емоційної стійкості учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія*. 2023. Вип. 76. С. 79–85.
4. Ройз С. Травмачутливість у школі. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/11/22/svitlana-royz-rekomendatsiyi-04-12-2024.pdf>
5. Травма і учасницький перформанс: травма-чутливий підхід. URL: <https://zbruc.eu/node/118946>
6. Trauma-Informed Care in Behavioral Health Services. In Substance Abuse and Mental Health Services Administration. 2014. Vol. 57. pp. 13–49.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Карина Коваль, асистентка кафедри педагогіки
Бердянський державний педагогічний університет (Україна)

TOLERANCE AS A CONCEPTUAL BASIS FOR THE FORMATION OF A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Karyna Koval, assistant professor at the Department of Pedagogy
Berdiansk State Pedagogical University (Ukraine)

***Анотація.** У статті розкривається значення толерантності як концептуальної основи формування безпечного освітнього середовища охоплюючи фізичний, інформаційний та психологічний аспекти.*

***Ключові слова:** толерантність, безпечне освітнє середовище, Нова українська школа.*

***Abstract.** The article reveals the significance of tolerance as a conceptual basis for the formation of a safe educational environment, covering physical, informational and psychological aspects.*

***Key words:** tolerance, safe educational environment, New Ukrainian School.*

В умовах диджиталізації та модернізації усіх сфер життєдіяльності суспільства освіта відіграє провідну роль в процесі формування особистості, її соціалізації та підготовки до життя у багатокультурному соціумі. У цьому контексті постає питання організації освітнього процесу на засадах безпечного освітнього середовища в умовах воєнного стану, що охоплює фізичну, психологічну та інформаційну безпеку [4]. Однією з концептуальних основ організації безпечного освітнього середовища є толерантність, що охоплює не лише терпимість до різноманіття, але й розвиток вміння сприймати людину без упередження та стереотипних норм.

Проблема формування толерантності у здобувачів освіти закладу загальної середньої освіти є відносно новим напрямком дослідження сучасних науковців (Б. Барчі, О. Гордійчук, Ю. Денисюк, С. Довбенко, І. Резніченко, Ю. Самойлова, Т. Сергієнко, Е. Шелея та ін.).